

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	5
ПЕРЕДМОВА	6
Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ	10
1.1. Стан дослідження злочинності в Збройних Силах України та його методологічний інструментарій	10
1.2. Кримінологічне поняття злочинності в Збройних Силах України	30
Висновки до першого розділу	42
Розділ 2. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИННОСТІ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ	43
2.1. Стан і тенденції вчинення кримінальних правопорушень в Збройних Силах України	43
2.2. Детермінанти злочинності в Збройних Силах України	67
2.3. Характеристика особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення в Збройних Силах України	79
Висновки до другого розділу	93
Розділ 3. ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ	95
3.1. Зарубіжний досвід запобігання злочинності серед військових	95
3.2. Заходи загальносоціального запобігання злочинності в Збройних Силах України	116

3.3. Заходи спеціально-кримінологічного запобігання злочинності в Збройних Силах України	130
3.4. Заходи індивідуального запобігання злочинності в Збройних Силах України	135
Висновки до третього розділу	142
ВИСНОВКИ	144
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	151
ДОДАТКИ	176
Додаток А. Аналітична довідка про результати вивчення архівних кримінальних проваджень щодо кримінальних правопорушень, які вчинені у Збройних Силах України	176
Додаток Б. Аналітична довідка про статистичні дані співвідношення кількості вчинених у ЗС України кримінальних правопорушень, у яких особам вручено повідомлення про підозру	178
Додаток В. Аналітична довідка про статистичні дані щодо зареєстрованих кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень) у ЗС України за ступенем тяжкості в період 2013–2020 рр.	179
Додаток Г. Аналітична довідка про вивчення осіб військовослужбовців, які вчинили в ЗС України кримінальні правопорушення	181
Додаток Д. Статистичні дані щодо осіб, які вчинили кримінальні правопорушення в Збройних Силах України, у тому числі в зоні АТО та ООС, за період з 2016 р. – I півріччя 2020 р.	182
Додаток Е. Статистичні дані щодо зареєстрованих кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення) та результатів їх досудового розслідування за 2013–2020 рр.	183

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АТО	– Антитерористична операція на сході України ¹
ДДУПВП	– Державний департамент України з питань виконання покарань
ДКВС	– Державна кримінально-виконавча служба
ДПТС	– Державна пенітенціарна служба
ЄРДР	– Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЄКВЮ	– Єдиний кодекс військової юстиції
ЗС України	– Збройні Сили України
КК	– Кримінальний кодекс
КВК	– Кримінально-виконавчий кодекс
КПК	– Кримінальний процесуальний кодекс
МВС	– Міністерство внутрішніх справ
МО України	– Міністерство оборони України
ООС	– Операція об'єднаних сил ²
РФ	– Російська Федерація
США	– Сполучені Штати Америки
УРСР	– Українська Радянська Соціалістична Республіка ³

¹ Назва АТО з 14 квітня 2014 р. до 30 квітня 2018 р.

² Назва ООС з 30 квітня 2018 р.

³ Назва України з 25 січня 1937 р. і до здобуття нею незалежності 24 серпня 1991 р.

ПЕРЕДМОВА

Зміна політичного та економічного курсів сучасної України в напрямку євроінтеграції, події на Майдані 2014 р. змусили кожного громадянина нашої держави переосмислити минуле й сучасне, наші досягнення та цінності. Військовий конфлікт на Сході країни безпосередньо позначився не лише на кримінально-правовій статистиці злочинності в державі, а й на стані злочинності в Збройних Силах України зокрема.

Сьогодні вчинення кримінальних правопорушень військовослужбовцями стала проблемою, яка вимагає найбільш пильної уваги не лише з боку органів державної влади, а й громадськості. Більше того, значення запобігання злочинності в Збройних Силах пояснюється неабияким зростанням кількості вчинених військовослужбовцями кримінальних правопорушень як проти встановленого порядку несення військової служби, так і інших загальнокримінальних правопорушень, що вчиняються військовослужбовцями в Збройних Силах України.

Статистичні дані щодо вчинених у Збройних Силах України військових кримінальних правопорушень є досить невтішними. Тільки за 2014 р. їх кількість зросла більше ніж в 11 разів порівняно з 2013 р. (з 369 протягом 2013 р. до 4153 у 2014 р.), а найбільший коефіцієнт їх вчинення припав на 2015 р. – 6213. Така тенденція до зростання кількості вчинених у Збройних Силах України кримінальних правопорушень, як військових, так і загальнокримінальних, перш за все пов'язана з початком «гарячої фази» АТО в окремих районах Донецької та Луганської областей, а також зростанням чисельності Збройних Сил України. Так, у 2014–2020 рр. кількість вчинених у Збройних Силах України лише військових кримінальних правопорушень становила майже 30 000, з яких у 2014 р. – 4153, у 2015 р. – 6213, у 2016 р. – 3650, у 2017 р. – 4577, у 2018 р. – 3694, у 2019 р. – 3616 та в 2020 р. – 4055, чверть

з яких (1012) вчинена учасниками АТО/ООС (з яких: особливо тяжких – 187, тяжких – 3546, нетяжких – 128, кримінальних проступків – 7).

Неабияке занепокоєння викликає різке зростання після 2015 р. вчинених у Збройних Силах України тяжких злочинів (з 21–27% у 2014–2015 рр. до 75–85% у 2016–2020 рр., відсотковий еквівалент вчинених у Збройних Силах України тяжких злочинів у 2019–2020 рр. становив 82–87% відповідно від загальної кількості вчинених у Збройних Силах України військових кримінальних правопорушень) та з 2017 р. особливо тяжких злочинів (2017 р. – 5%, 2019–2020 рр. – 4,5%, у 2014 р., 2015 р. та 2018 р. їх рівень не перевищував 0,5% від загальної кількості вчинених у Збройних Силах України кримінальних правопорушень).

Окрему категорію становлять загальнокримінальні правопорушення, що вчиняються в Збройних Силах України. Їх кількість становить приблизно 1/5 від загальної кількості вчинених у Збройних Силах України кримінальних правопорушень.

Особливою категорією також є латентна злочинність як сукупність невиявлених і не включених до статистичної звітності вчинених у Збройних Силах України кримінальних правопорушень.

За офіційними даними Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення Збройних Сил України, за останні п'ять років статистичні показники кількості вчинених у Збройних Силах України кримінальних правопорушень нестабільні та схильні до зростання. Ці показники рівня динаміки вчинених у Збройних Силах України кримінальних правопорушень дають підстави стверджувати, що такі тенденції їх поширення є вкрай невтішними, що, передусім, є сигналом для активізації зусиль керівництва Збройних Сил України в напрямі впровадження сучасних заходів запобігання такого роду злочинності.

За результатами аналізу статистичних даних серед актуальних проблем запобігання злочинності в Збройних Силах України варто виділити: відсутність проведення сучасної динамічної реформи Збройних Сил України шляхом розробки нової військової концепції, спрямованої на майбутнє, а не на минуле; отримання Збройними Силами України в «спадщину» ще з радянських часів негативних

явищ, зокрема, «дідівщини», нестатутних відносин, насильства тощо; обмежене фінансування Збройних Сил України, яке не лише впливає на дисципліну військовослужбовців, а й на їх ставлення до виконання військових завдань; поява в Збройних Силах України злочинних об'єднань та організованих груп, які сприяють розвитку злочинності й корупції; скорочення військовослужбовців, відсутність для них робочих місць після проходження служби, відсутність можливості отримання житла й відповідної професії тощо; втечі військовослужбовців із Збройних Сил України; вчинення військовослужбовцями самогубств; зосередження влади в руках президентської адміністрації та відсутність парламентського контролю за Збройними Силами України тощо.

Наведені проблеми свідчать про необхідність наукового вдосконалення кримінологічної характеристики та побудови нової моделі запобігання злочинності в Збройних Силах України.

У сфері розроблення актуальних проблем запобігання злочинності в Збройних Силах України варто виділити праці таких українських учених, як: О.М. Артеменко, В.В. Бабаніна, В.М. Білоконев, І.Г. Богатирьов, П.П. Богущкий, І.В. Боднар, В.В. Бондарєв, М.Б. Головка, В.К. Грищук, В.С. Давиденко, С.Ф. Денисов, Ю.П. Дзюба, С.І. Дячук, М.М. Івлєв, Д.В. Казначєєва, В.І. Касинюк, В.А. Клименко, І.М. Коропатнік, Я.С. Кулькіна, Ю.Б. Курилюк, І.І. Митрофанов, В.О. Навроцький, Т.Б. Ніколаєнко, А. Овчаренко, М.І. Панов, О.Р. Полегенька, В.П. Попович, Є.Б. Пузиревський, О.М. Сарнавський, О.В. Столярський, В.М. Стратонов, Є.Л. Стрельцов, О.С. Ткачук, М.С. Туркот, С.О. Харитонов, І.О. Харь, Г.І. Чангулі, В.В. Шаблистий, В.А. Шершенькова, О.О. Шкута та ін.

Окремі аспекти злочинності в Збройних Силах України на рівні дисертацій розглядали вітчизняні вчені в галузі кримінології, кримінального права та процесу кримінально-виконавчого права, зокрема: В.П. Бодаєвський, В.О. Бугаєв, М.І. Карпенко, Т.Ю. Касько, Є.С. Ковалєвська, Д.Ю. Купар, Ю.Б. Курилюк, В.В. Кухар, Б.Д. Леонов, А.Р. Мухамеджанава, А.М. Ониськів, М.М. Сенько, М.С. Туркот, М.І. Хавронюк та ін.

Перелічені наукові праці присвячені здебільшого військовій сфері й висвітлюють суто військові кримінальні правопорушення, у зв'язку із чим досить актуальною в сучасних умовах є потреба

наукового дослідженні злочинності в ЗС України в цілому, з позиції сучасного стану та праворозуміння зазначеної сфери.

Перший розділ монографії присвячено теоретико-методологічним засадам дослідження злочинності в Збройних Силах України. З'ясовано стан дослідження злочинності в Збройних Силах України, встановлено його методологічний інструментарій та розкрито зміст кримінологічного поняття злочинності в Збройних Силах України.

У другому розділі надано кримінологічну характеристику злочинності в Збройних Силах України. Досліджено стан і тенденції вчинення кримінальних правопорушень у Збройних Силах України, детермінанти такої злочинності та надано характеристику особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення в Збройних Силах України.

Третій розділ присвячено запобіганню злочинності в Збройних Силах України. У результаті вивченого Зарубіжного досвіду запобігання злочинності серед військових та наданої характеристики загальносоціального, спеціально-кримінологічного та індивідуального заходів запобігання злочинності в Збройних Силах України, запропоновано внесення відповідні змін до норм чинного законодавства

Підготовлена праця передбачала глибоке вивчення та широке посилання на праці вітчизняних та зарубіжних учених, що наведені у списку використаних джерел з метою використання даної монографії у наукових і навчальних цілях та практичної діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань.

Сподіваємося, що проведене нами дослідження здійснить вагомий внесок у розвиток кримінального права і кримінології та надасть істотний імпульс для вирішення практичних проблем з даного напрямку.

Автори висловлюють глибоку повагу і щире вдячність рецензентам рукопису монографії: доктору юридичних наук, професору, заслуженому діячу науки і техніки України Богатирьову Івану Григоровичу, доктору юридичних наук, професору, Сотулі Олександрю Сергійовичу та доктору юридичних наук, старшому досліднику Пузирьову Михайлу Сергійовичу, зауваження яких сприяли більш чіткому удосконаленню порядку викладу матеріалу, покращенню стилістики та посиленню аргументації окремих положень наукової роботи.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

1.1. Стан дослідження злочинності в Збройних Силах України та його методологічний інструментарій

Розглядаючи стан дослідження злочинності в Збройних Силах України та його методологічний інструментарій, варто зауважити, що, ст. 65 Конституції України визнає обов'язком громадян України захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, повагу до її державних символів. Відповідно, громадяни України відбувають військову службу відповідно до закону у Збройних Силах України та інших військових формуваннях [112].

Збройні Сили України (далі – ЗС України) являють собою військове формування, яке, відповідно до Конституції України та діючого законодавства здійснює оборону та захист суверенітету, недоторканності та територіальної цілісності України. ЗС України, в силу покладених на них обов'язків, забезпечують відсіч та стримування збройної агресії проти України, охорону її повітряного та підводного простору у межах територіального моря, а також беруть участь у заходах, спрямованих на боротьбу з терористичними проявами [205].

Відповідно до ст. 17 Конституції України підтримання державної безпеки і захист державного кордону України доручаються відповідним військовим формуванням та державним правоохоронним органам. Саме тому від стану законності і військового правопорядку у ЗС України та інших військових формуваннях, що діють на

підставі національного законодавства, залежить ефективність реалізації покладених на них провідних завдань держави. Окремо взяті закони, військові статuti, а також інші підзаконні нормативно-правові акти чітко регламентують усі царини життя та діяльності військовослужбовців ЗС України. На них покладається беззастережне дотримання Конституції України, законів, підзаконних актів, а також військової присяги та наказів командирів (начальників).

Зазначене вище зумовлює особливість суспільних відносин, які формуються сфері несення військової служби, а також підвищену суспільну небезпеку їх порушення, а особливо вчинення у ЗС України кримінальних правопорушень [270].

За період незалежної України проблемам злочинності в ЗС України присвятили свої праці: В.В. Бабаніна [7], В.М. Білоконев [99], І.Г. Богатирьов [18], П.П. Богуцький [19], І.В. Боднар [21], В.В. Бондарев [23], М.Б. Головка [44], В.К. Гришук [49], В.С. Давиденко [52], С.Ф. Денисов [54], Ю.П. Дзюба [57], С.І. Дячук [78], М.М. Івлєв [92], Д.В. Казначєєва [94], В.І. Касинюк [99], В.А. Клименко [106], І.М. Коропатнік [116], Я.С. Кулькіна [135], Ю.Б. Курилюк [138; 139], І.І. Митрофанов [157], В.О. Навроцький [161], Т.Б. Ніколаєнко [167], А.С. Овчаренко [169], М.І. Панов [179], О.Р. Полегенька [181], В.П. Попович [184], Є.Б. Пузиревський [228], О.М. Сарнавський [236], О.В. Столярський [252], В.М. Стратонов, Є.Л. Стрельцов [34], О.С. Ткачук [256], М.С. Туркот [263], С.О. Харитонов [275], І.О. Харь [276], Г.І. Чангулі [278], В.В. Шаблистий [282], В.А. Шершенькова [284], О.О. Шкута [298] та ін.

Окремі аспекти злочинності в ЗС України на рівні дисертацій вивчали вітчизняні вчені в галузі кримінології, кримінального права та процесу кримінально-виконавчого права, зокрема: О.М. Артеменко [5], В.П. Бодаєвський [20], В.О. Бугаєв [26; 25], М.І. Карпенко [97; 98], Т.Ю. Касько [100; 101], Є.С. Ковалєвська [109], Д.Ю. Купар [136], Ю.Б. Курилюк [137; 138], В.В. Кухар [141], Б.Д. Леонов [145], А.Р. Мухамеджанова [160], А.М. Ониськів [174], М.М. Сенько [242], М.С. Туркот [261], М.І. Хавронюк [274] та ін.

Утім, частина наукових праць з аналізованої тематики ґрунтується або на старій нормативно-правовій базі, або на вивченні певних військових кримінальних правопорушень, а тому існує потреба

в науковому дослідженні з позиції сучасного стану та праворозуміння зазначеної сфери злочинності в ЗС України в цілому.

Недостатній рівень дослідження проблем злочинності у ЗС України, обґрунтованості заходів запобігання їй у військових частинах українською негативно позначається на функціонуванні самих ЗС України та виконанні ними державних завдань. Актуальність проблеми зростає також і у зв'язку з давно назрілою необхідністю вдосконалення нормативно-правових актів, що регламентують запобігання злочинності в ЗС України.

Ми поділяємо думку вітчизняних учених-кримінологів про те, що в Україні недостатньо системних і ґрунтовних праць, присвячених проблемам злочинності в ЗС України. Більше того, результати тих досліджень, які проводилися й проводяться, не завжди доходять до практики. Це пов'язано з тим, що в роки застою кримінологічна наука та практика розвивалися за своїми автономними законами. У 1980-ті рр. інтерес до кримінологічних проблем став згасати, оскільки дослідження не давали негайних результатів і злочинність зростала [226].

Таким чином, підхід до проблеми запобігання злочинності в ЗС України можна вважати поверховим з боку керівництва ЗС, а в науці її взагалі розглядали спрощено. Звичайно, можна було знизити рівень злочинності серед військових до деяких меж, але для цього потрібно докласти максимум зусиль.

Існування проблеми злочинності у ЗС України здійснює істотний вплив на формування соціально-політичного, правового та економічного середовища у країні та опосередковано впливає на обороздатність і національну безпеку держави.

Відтак, дослідження проблеми злочинності в ЗС України має ґрунтуватися на теоретико-методологічному та діалектичному підході – «від загального до конкретного». Однак заходи запобігання злочинності в ЗС України не розроблялися на основі глибоких досліджень її причин і умов. Теоретико-кримінологічний аналіз злочинності як соціально-правового явища в ЗС України має спиратися на наукові здобутки вітчизняних і зарубіжних учених, які досліджували проблеми злочинності взагалі й прояви злочинності